

Sayı : 7 - 8

1976 - 1977

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1977

FRANSA'NIN KUZHEY AFRİKA'DAKİ SÖMÜRGEÇİLİĞİNE KARŞI
SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN PANİSLÂMİST FAALİYETLERİNE
AİT BİR KAÇ VESİKA

İhsan Süreyya Sırma

Sultan Abdülaziz'in ölümünden¹, ve Sultan Murad'ın iki ay kadar devam eden saltanatından sonra, II. Abdülhamid Osmanlı tahtına geçti. 1876-1909 yıllarına tesadüf eden bu saltanat, İmparatorluğun en kritik devirlerini yaşamıştır.

Doksan üç harbi dediğimiz 1877-78 rus harbinden, Osmanlı Devleti yenik çıkmış ve Kıbrıs Adası İngilizlere bırakılmakla, Rusya ile antlaşma temin edilebilmiştir (Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları).

Mithat Paşa'nın Sultan Abdülhamid'e teklif ettiği meşrutiyetin ömrü fazla olmamış ve Sultan tarafından yürürlükten kaldırılmıştır. Bunu müteakip de Sultan Abdülhamid, Anayasanın 113. maddesine dayanarak², Mithat Paşa'yı yurt dışına sürmüştür. Bazı kaynaklara göre, Sultan Abdülhamid, Mithat Paşa'nın sert muamelelerinden çekinmiş ve adı Sultan Abdülaziz'in katline karıştığı için onu yurt dışına sürmüştür³.

19. asrın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu her taraftan sıkıştırılmaktadır. Bir taraftan Fransa, Tunus ve Cezayir'i istilâ etti, diğer taraftan da Rusya ve Balkanlar İmparatorluğu yıkmağa çalışıyorlardı. Avrupa'

1. Sultan Abdülaziz'in ölümü, bugün dahi çözülememiş bir muammadır. Bazı kaynaklara göre, Sultan Abdülaziz, tahttan indirilişine dayanamamış, intihar etmiştir. Diğer bazılarına göre de o, Mithat Paşa ve arkadaşlarının tertiplemediği bir suikastla katledilmiştir. Doktorların bu mevzuda verdikleri rapor da yeterli olmadığından, yeni vesikaların bulunmasına kadar bu mevzu muamhalığını sürdürecektir.

2. 113. madde : «Devlet emniyetine tehlikeli olduğu, güvenilir kaynaklardan öğrenilen herhangi bir şahıs, Sultan tarafından yurt dışına sürülebilir. Bak. Archives de Ministère des Affaires Etrangères Françaises, Turquie, 1877, kitap no: 408, s. 296.

3. Aynı yer, s. 292.

nın, Osmanlı Devletini paylaşma emelleri henüz suya düşmemiş⁴, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan, Filistin'de bir yahudi devleti istenmektedir. Avrupalılar, Türkiye'ye karşı olan bu müşterek gayelerinde birleşmişler ve ortaya sun'î bir «Şark Meselesi» çıkarmışlardır⁵. Bu sahada yüzlerce kitap yazılmış ve Osmanlı Devletinin bütün unsurları birbirine düşman bir hale getirilmiştir.

İşte, Sultan Abdülhamid, bu emperyalist Avrupa devletlerine karşı, otuz üç sene süren bir oyalama politikası gütmüştür⁶. Sultan Abdülhamid'in muvaffak olup olmadığı konumuz olmadığından, biz sadece, onun Avrupa emperyalizmine karşı Kuzey Afrika'da güttüğü⁷ panislamist faaliyetlerine ait bir kaç vesika sunacağız.

Sultan Abdülhamid, parçalanmakta olan ve bütün Avrupa'nın göz diktiği Osmanlı Devletinin kurtuluşunun tek ümidini, tevhid-i İslâm'da, yâni panislâmizmde görmüştür. Ve bunu te'min etmek için, «Halifelik» sıfatını kullanmaktan çekinmemiştir. Ve uzun zamandan beri ilk defa «Halifelik», Osmanlı siyasetinde beynelmilel bir vasıf almıştır. Sultan Abdülhamid, dünyanın dört bir tarafına temsilciler göndererek, adına hutbeler okutturmuş, ve müstemleke halinde olan müslüman milletleri, bağımsızlık savaşıma (cihada) teşvik etmiştir.

Sultan Abdülhamid, bu emelinde muvaffak olmak için, bilhassa tarikat şeyhlerinden istifade etmiştir. Bu şeyhler çeşitli tarikatlara mensup olup, bunlardan ön safta olanları, Ebu'l Huda, Şeyh Rahmetullah, Seyyid Hüseyin el-Cisr ve Muhammed Zafir'di⁸.

Kuzey Afrika'da (Libya, Tunus, Cezayir) panislamizm hareketlerini yürüten tarikatlar, bilhassa Şazeliye ve Medeniye tarikatlarıdır. Bu tarikatların şeyhleri her fırsatta Osmanlı Devletini Avrupa emperyalizmine karşı desteklemişlerdir. Gerçi aralarında, maddî menfaat karşılığında Osmanlı Devleti aleyhine çevrilenler vardır, fakat bunlar çok ekalliyettedirler.

Konuların detayına inmeden, ve konu üzerinde yorum yapmadan, Sultan Abdülhamid'in Kuzey Afrika'da giriştiği faaliyetleri tevsik eden belgeleri ve bu belgelerin Türkçe tercümelerini vermekle yetiniyoruz.

4 Bak. T.G. Djuvara, Cent projets de partage de la Turquie, Paris, 1914.

5 Bak. Driault Edouard, La Question d'Orient, Paris, 1938.

6 Bak. André Duboscq, l'Orient Méditerranéen, impressions et essais sur quelques éléments du problème actuel, Paris, 1917, s. 7-10.

7 Sultan Abdülhamid, bu faaliyetlerini sadece Afrika'da değil, Hindistan'da, Arabistan'da ve hatta Çin'de yürütmüştür.

8 André Duboscq, Ad. geç. es. s. 155-56.

VESİKA-I⁹

18 Temmuz 1902

Tarabya, 9 Temmuz 1902

D.P. 110.

Panislamik Propaganda

Siyasî İdare
SınıflamaSeri : B, Karton : 80, Dosya : 3.¹⁰

Bizim temsilcimiz, İstanbul'da mevcûd, belli başlı iki müslüman tarikatı hakkında, İçişleri Bakanlığı tarafından verilen iki soru cetveline verilen cevapları gönderdi. Bizim temsilcinin zannına göre, panislamik propaganda'nın tesiri, bilhassa bütün müslüman milletlerinin, Sultan'ın¹¹ kuvvetli oluşuna dair olan kanaatlerinden ileri geliyor. Sultan'ın Kuzey Afrika'daki (Mağrib) bu prestijini yıkmak için yapılacak en isabetli şey, Sultan'ı, bizim Tunus üzerindeki hâkimiyetimizi tanımaya sevkettir. Ve bu yol, imkânsız olduğundan, şimdilik İmparatorluğun¹² Tunuslu hacılarını ve seyyahlarını, yerli idarecilerle temas kurmaktan alıkoymakla yetinmemiz lâzımdır. Bardo antlaşmasından evvel Beylik Hükûmeti, Libya'daki vatandaşlarının menfaatlarını kolluyordu. Bugün için, bizim konsolosluklarımız, değil Osmanlı idarecilerle meşgûl olmak, onlarla ilgili her işi baştan savacaklardır. İşte bu sert muamele, bura halklarını, müslüman tarikatlara sığınma zorunda bırakıyor. Belki, bu sert muameleyi ta'dil etme ve bu halklara, onların tek dayanağı Sultan olmadığını gösterecek bir an gelecektir.

.....

Vesikanın Fransızca Metni

18 Juillet 1902

Thérapia, le 9 Juillet 1902

D.P. 110.

Propagande panislamique

DIRECTION POLITIQUE

CLASSEMENT

Série : B, Carton : 80, Dossier : 3.

Notre représentant nous renvoie les réponses aux deux questionnaires

9 Vesikalara ilâve edilen dip notları mütercime aittir.

10 Bu vesikalar, Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivinden çıkarılmıştır.

11 Sultan Abdülhamid.

12 Osmanlı İmparatorluğunun.

remis par le Ministère de l'Intérieur au sujet des deux principales confréries musulmanes existant à Constantinople. Notre représentant croit que l'efficacité de la propagande panislamique est surtout dûe à l'idée qu'ont tous ces peuples, que le Sultan est fort. Le moyen le plus sûr pour détruire dans le Maghreb ce prestige du Sultan serait donc de l'amener à reconnaître notre protectorat sur la Tunisie et comme cette solution est, pour le moment irréalisable, de se contenter de ne pas abandonner aux autorités locales les pèlerins et les voyageurs tunisiens de l'Empire. Avant le traité de Bardo le Gouvernement beylical veillait aux intérêts de ses sujets en Tripolitaine, aujourd'hui nos consulats non seulement refuseront de s'occuper des....¹³ des autorités ottomanes, mais même les éconduiront en toutes affaires. Cette rigueur ramène ces gens à se rejeter sur les confréries musulmanes. Le moment serait peut-être venu de temperer la rigueur de cette pratique, en prouvant à ces gens que le Sultan n'est pas leur seul appuis.

.....

VESİKA-II.

Gizli

Trablusgarb

Siyasî İdare
Sınıflama

Seri : B, Karton : 80, Dosya : 3.

İstanbul Sultan'ının¹⁴, islâmî ve dinî olan Şazeliye-Medeniye tarikatı vasıtasıyla yaptığı panislâmik faaliyetlerine ait siyasî malûmat.

*Sorular*¹⁵ :

Şazeliye-Medeniye tarikatının sahip olabileceği veya idare ettiği Mistrata, Gharian, Misselata ve Ghadamès zaviyelerinin¹⁶ ehemmiyeti, tekkeleri ve panislâmik propaganda yaptıkları yerler hakkında bilgi verilmesini rica ederim.

13 Cümlelerin bu kısmındaki iki kelime okunamamıştır.

14 Sultan Abdülhamid.

15 Bu sorular Fransa'dan sorulmakta ve Trablusgarb'taki Fransız konsolosu cevap vermektedir.

16 Zaviye, bilhassa Kuzey Afrika'da tarikat tekkesi olarak kullanılmaktadır.

Onları idare eden siyasî ve dinî reisleri, İstanbul'da ikamet eden büyük Efendileri ile devamlı münasebette midirler?

Bu tarikatlar ve şeyhleri, onun tesirinde kalıp, Kuzey ve Merkezî Afrika müslüman toplulukları üzerinde herhangi bir harekette bulunuyorlar mı?

Bizim istilâ ettiğimiz veya tesir sahamız içinde olan diğer müslüman bölgelerde veya Tunus'ta, kendi panislâmik akidelerini yaymak için lüzumlu olan neşir imkânları var mı?

İstanbul Sultanı¹⁷ lehindeki panislâmik hareketin gücünü kırmak, ve gerektiğinde onları, İslâm Dünyasında fransız tesirini çoğaltmaya yöneltmek için, ve Hükümet'in¹⁸, Libya'daki Şazeliye-Medeniye tarikatlarının şeyhleri ve ajanları tarafından teşvik edilebilecek olan hareketlerden tamamiyle haberdar olmakla elde edeceğimiz menfaatin tesbiti için lüzumlu diğer bütün malumâtı kısaca veriniz.

Cevaplar :

Şazeliler, az bir masrafla, Gherian, Meselata, Mesurata ve Ghadamès'de bir kaç zaviye yürütmektedirler. Benim malumâtıma göre bu tarikatın Libya'da az müridi olup, burada zayıf bir tesiri vardır. Bu tarikatın Mısır'daki hareketinin daha tesirli ve daha yaygın olup, olmadığını bilmiyorum.

Bunun aksine, Medenîler¹⁹, ki dinî ve siyasî reisleri İstanbul'da ikamet eden ve Sultan Abdülhamid'in şeyhi olan Şeyh Zafir'dir, sayıları çok olup, bazan Libya'da çok aktiftirler. Trablusgarb ve banliyösünde, Zaviye'de, Garbia'da, Tabur'da, Bou Yamail'de, Zuara'da, Libya dağında, Essahel'de, Zliten'de, Sulhak'da, Eşşatiya el Fûkî, Eşşatiya bölgesinde, Agar'ın doğusunda El Garadah'ta, Agar'ın batısında Mahrugah'ta, Şyaatî bölgesi olan Agar'da, Morzuk bölgesi olan Eşşatiya'da ve Ghadamès'de zaviyeleri vardır.

İslâm'ın ön gördüğü sonuçlara varmak, yâni müstevlî bütün yabancıları yok etmeye ulaşmak için, bütün tarikatlar, aynı propaganda usullerine baş vurmaktadır. Sadece mucizelere ait rivayetler, ve Hristiyanlığın üzerine kazanılacak olan nihâî zaferin müjdesiyledir ki, bu tarikatlar, cahil Afrika halklarını coşturuyorlar. Fakat onların şarlatanlığı²⁰ olayların gerçekliğine her zaman üstün gelmiyor. Ben 1882-83 de bu genel konsolosluk vekâletine

17 Sultan Abdülhamid.

18 Fransız Hükümeti.

19 Medeniye tarikatına mensûp olanlar.

20 Zavallı Afrikalının, Avrupa emperyalizmine karşı çıkışını, medenf(!) Avrupalı, şarlatanlık olarak tavsif ediyor.

bakarken, beni görmeye gelen bir çok Tunuslu Büyük Reis, benim nasihatlarım ve onların haklarının korunacağına dair garantim üzerine, göçlerinden vaz geçmişler ve bir kısmı da kara yoluyla yüz bini geçen kabileleriyle²¹, Sultan'ın panislâmik ajanı olan, Abdülhamid'in ve Medeniye tarikatının şeyhi olan Şeyh Zafer'in kardeşi Si²² Kasım'ın cesaretlendirme ve tehditlerine, ve Osmanlı Hükümetinin para yardımları ve güzel vaadlerine rağmen, Tunus'a geri dönmüşlerdir. Bizim ikramlarımızla, bunların reisleri olan müslümanlar, Osmanlıların ve Şuyûh'un (şeyhlerin) kendilerine harelendirip, gözlerinde parlattığı hayat zevklerinden daha kıymetlilerine ve maddî imkânlarla sahip olmuşlardır.

Kuzey Afrika Trablus'unda, siyasî ve dinî müslüman cemiyetlerinin, kendi propagandaları ve fikirleri hizmetinde resmî bir yayın organları yoktur. Gayeleri, Avrupa kuvvetlerinin müslüman memleketlerindeki gelişmesine ve özellikle Fransa'nın Afrika'ya sızma hareketine karşı mücadele etmek için olan bütün proje ve tertibatlar, Arapların, Sudanlıların ve Türklerin gölgesinde hazırlanıp, düzenleniyor. Libya Araplarının, Osmanlı idaresinden memnûn gibi gözükmeleri, onun ilmîne ve adaletine karşı gösterdikleri büyük saygıdan değil, fakat onların gözünde, Sultan, Halife ve dinin reisi olduğundandır. İşte Arapların, ona hürmet edip itaat etmeleri, bu halifelik ünvanından dolayıdır. Bunun için Araplar, herhangi bir Avrupa hükümetinin hâkimiyeti altına girmek gayesiyle ondan (Sultan'dan) kopmak için, ona ve Hükümetine karşı herhangi bir fitne-fesada girişmeyeceklerdir. Ve Libya'yı hâkimiyetleri altına aldıklarından bu yana Bâb-ı âlî, bu bölgelerdeki Araplarda, kendine karşı beslenen bu fikirlerin devamını elinde tutmasını bilmiş, ve bu gayesi için de, yerli nüfuzlu şahıslardan istifade etmiştir ki Bâb-ı âlî bunları, hem ünvanlar ve hem de barınaklarla taltif etmiştir. Bab-âlî, bu şahıslar aracılığıyla, Vadai sultanlarıyla, Şeyh Senusî ile ve Afrika'nın diğer bölgelerindeki diğer şeflerle münasebet kurabiliyor. Bâb-ı âlî, bunlara gizli mesajlar göndermek ve onları elde tutmak için, yine bu şahıslara müracaat ediyor. Ve mübalâğa etmekten korkmadan denilebilir ki, bu şahıslar, kendi davaları için, Afrika'nın bütün Arap ve Zencilerinden yardım görme kuvvetine sahiptirler. Bir tek kelimeyle söyleyecek olursak, Osmanlı Hükümeti, İslâm taassubuyla Avrupa'ya karşı kendine bir silâh yapıyor, ve bu silâhı,

21 Bu yüz binlerce Tunuslu, Fransa, Tunus'u işgal ettikten sonra Fransızların zulmünden kurtulmak için Libya'ya doğru göç etmişlerdir.

22 «Si», «seyyid» kelimesinin Kuzey Afrika'daki telâffuz şeklidir.

kendisiyle mücadele edilemez bir duruma sokmaya çalışıyor. Sultan'ın²³ büyük himâyesinde ve Şeyhülislâm'la Mekke Şerifi'nin yönetimi altında olan bu geniş siyasî-dinî cemiyetin, Avrupalıların Afrika'ya sızma ve ilerleme fikirlerine karşı mücadele için gösterdikleri gayret, şimdiye kadar önemli neticeler vermemiştir. Rekabetler, kıskançlıklar ve adi iştahlar, bu silâhı o şekilde kemirmektedir ki, o (yâni bu silâh), umumî bir plân yapmaya muvaffak olamamış, ve bu plânı devamlı ve enerjik bir şekilde gerçekleştirmek için lüzumlu imkânlar hazırlanamamıştır. Çeşitli tarikatlar, daha ziyade birbirlerinden ayrı yaşamaktadırlar. İşin aslında, uyumsuzluk halinde olanlar, müridlerdir. Afrika'daki İslâmiyet için en tehlikeli ve sıkıştırıcı anın geldiği, ve Sultan-Halife Abdülhamid'in panislâmik hayallerinin birer birer düştüğünü gördüğü bu sıralarda²⁴, Afrika'daki İslâm Dünyasının bu şartların üstesinden gelmek için yeteri derecede gücü olacak mıdır? Osmanlıların ve Afrikalıların duygusuzluk ve tutarsızlığı karşısında bu çok zayıf bir ihtimâldir. Fakat biz, bu bölgelerde var gücümüzle kendimizi ilân etmedikçe, ve kendimizi hürmet edilir ve tanınır tek efendileri olarak görmek istediğimizi onlara sert bir şekilde göstermedikçe, geçmişte olduğu gibi, bu ibtidai ve basit halklar, güvenci sarsacak ve nizamı tehlikeye düşürecek zamansız saldırılar, ayaklanmalar ve entrikalarına devam edeceklerdir. Muhakkak ki Fransızların prestiji ve Orta Afrika'da tesirimizi yerleştirmek için, Rabah'ın askerî gücünü tamamen yıkarak, Sahra bölgesini muzafferane bir şekilde geçerek ve Zinder'i işgal ederek çok şey yaptık. Fakat belki bu, yeterli olmayacaktır; zirâ Şeyh Senusî'nin prestiji ve Afrikalıların, Vadai'nin ma'sumiyetine ait olan inançları devam etmektedir. Karakterleri, işgal edilmeye çok müsait olan zenci toplulukları kendi fikirlerine çevirip, bize karşı teşkilâtlandırmaları için, Afrika'ya sızma gayemizin ışığı altında; maddî varlıkları ve manevî tesirleri yönünden çok zor bir durumda bulunan Müslüman tarikatlarına aman verilmemesi, acil ve temel esas olmalıdır. Belki, Şeyh Senusî'nin tesiri altında olan Vadai, bize karşı direnecektir; fakat bu memleket, zengin, verimli ve sıhata uygundur. Her tarafta suya rastlanır. Şu halde, kuvvetli bir ordu burada kolayca mevzilenebilir; ve bu bölgelerdeki şefler, bizim en kuvvetli olduğumuzu anladıkları an, çabucak bize arkadaş muamelesi yapacaklar, ve himâyemize gireceklerdir. Ancak, biz onlara, esas ga-

23 Sultan Abdülhamid.

24 Bu mektup, Sultan Abdülhamid Saltanatının son yıllarında yazılmışa benziyor. Bu sıralarda Sultan, hem yahudî, hem ermeni ve hem de Jön Türklerle mücadele etmektedir.

yemizin onlarla ticarî münasebetler kurmak olduğunu ve dinlerine, âdetlerine hürmet edeceğimizi göstermemiz lâzımdır²⁵. Çünkü Vadai bölgesi, Orta Afrika'nın yerli halkı gözü önünde bu bölgelerin en önemli devletidir. Çünkü burası onların gözündeki, cevher-i ilâhî'nin muhafazasında olduğundan ve Şeyh Senusî tarafından korunduğundan bir dokunulmazlığa sahiptir. İşte bunun için, askerî müdahalemizi ilk olarak buraya yapmamız lâzımdır. Bu askerî hareketi aşılacak olan siyasî hareket ve iyilik(!) daha sonra gelecektir. Ve bu bölge, teslimiyetini açıkça ilân edecek olursa, aynı şekilde Kanem, Kaouar-Bilma ve Tuareg halkı da bizim hâkimiyetimiz önünde saygıyla eğileceklerdir; ne tarikatların va'zları ve vaadleri ve ne de kerametleri bu maddî hadiseye karşı üstün gelecektir. Osmanlı ve tarikatların hareketi hakkında, Sultan'ın Ulak'ı olan Si Hamza'ya rağmen, Libya'ya sığınmış olan 200.000 Tunuslunun 1882-83 yılında İslâm toprağını terk ederek, Tunus'ta himâyemize girmeyi tercih ettiklerini, misâl olarak göstermemiş miydik?

21 mart 1899 tarihli Fransız-İngiliz antlaşmasıyla bizim olan bütün bölgeler, kâşiflerin bildirdiklerine göre işletilebilir durumdadırlar. Fakat bu toprakları, bizim kontrolümüz altında, yerli halka işletmek için, onlara emniyet sağlamamız ve herkesin maddî ve manevî menfaatlarının inkişafını sağlayacak ve onlara da kalkınma şansı taniyacak bir rejim olmalıdır²⁶. Ve bu neticeye, ancak stratejik noktaların işgâl edilmesi ile ulaşılır. Kervanlar yolundaki stratejik noktalar, Zinder, Kaouar-Bilma, Ghat'ın karşısında seçilecek bir nokta (Recep el Hoca adındaki bir kervancı, çok sulu olan ve Türk köyü Ghat ile Aghir arasındaki bölgeyi haber verdi) ve hâlen yerleşmiş olduğumuz Remasenin olarak belirlenebilir. Devamlı olarak, gözü açık subaylarımız ve idarecilerimizin kontrolü altındaki çok sıkı takibat durumunda, bize düşman olan tarikatlar, bizim lehimize olan tarikatların karşı çıkmasıyla, geçmişte olduğu gibi, bu ibtidai halklar üzerinde uğursuz tesirlerini

25 Bütün emperyalist memleketler, bu çareye başvurmuşlar ve bir çoğu da muvaffak olmuştur. Hatta Afrika'daki emperyalizm, Avrupa'nın özel surette yetiştirdiği papaz-doktor misyonerlerle başlamıştır. Hasta Afrikalıları, gülya tedaviye giden papaz-doktorlar, bu hastaların ellerinden yiyeceklerini dahi almışlardır. Şayet yukarıdaki sözler samimî olsaydı, yâni Avrupa'nın, işgal ettiği milletlerin hak ve hukukuna riayet etmiş olsaydı, bugün için, Tunus, Cezayir ve Zenci Afrikası, niçin kendi dillerini bilmiyorlar? Avrupalılar, bunu yasakladılar da ondan... Bu, tıpkı eşkiyanın, soyduğu adama iyi muamele etmesine benziyor.

26 Yerli halkın kalkınması için hiçbir zaman bu şans tanınmamıştır.

gösteremeyeceklerdir²⁷. Böylece Osmanlı Hükümeti anlayacaktır ki bundan böyle, otuz seneden beri Orta Afrika'da giriştiği taassup ve harp faaliyetlerinin teşekkülüne mani olacak durumdayız, ve yine anlayacaktır ki bu entrikalara devam etmek lüzumsuzdur. Böylece, takviye merkezlerinden kopmuş olan bu zincir sayesinde memleketin (Afrika'nın) gerçek efendileri olacağız. Şayet müsteşarlarımız teşebbüs emaresi gösterecek olurlarsa, biz sadece Çat bölgesi kervan ticaretini lehimize çevirmek değil, buna bir gelişme vermeye de muvaffak olabiliriz²⁸. Ve, demiryollarının inşaatı gibi büyük düşünceler, bu tecrübeden sonra, ve lüzumu muhakkak olunca gelir.

İmza : Lacau
Fransız Umumî Konsolosu
Afrika Trablusu, 12 Şubat 1902.

VESİKA II'nin Fransızca olan asıl metni :

Confidentiel.

Tripolitaine.

DIRECTION POLITIQUE
CLASSEMENT

Série : B, Carton : 80, Dossier : 3.

Renseignements politiques sur l'action panislamique du Sultan de Constantinople par l'intermédiaire de la confrérie religieuse musulmane des Chadelia-Madania.

Demandes :

Prière de faire connaître l'importance des zaouia de Mistrata, Gharian, Misselata, Ghadamès et des couvents ou autres lieux de réunion et de propagande panislamique que la confrérie des Chadelia-Madania pourrait posséder ou entretenir en Tripolitaine.

Les chefs politico-religieux qui les dirigent sont ils en relations suivies avec leur grand maître en résidence à Constantinople?

²⁷ Dikkat edecek olursak, Afrika'daki tarikatların, Afrikalı halk üzerindeki tesiri uğursuz olarak gösteriliyor. Bunun aksine Fransızlar, Afrika'nın halklarını ezip sömürecek, onları öldürecek; bu, normal bir hareket olarak gösteriliyor.

²⁸ Bu, Cezayir ve Tunus'taki Fransız Protektorası Hükümetinin görüşüdür. (Metinde geçen dipnotu).

Subissent-ils son influence et par suite, exercent-ils une action quelconque sur les populations musulmanes de l'Afrique septentrionale et centrale?

Ont-ils les moyens de vulgarisation nécessaires pour répandre leurs doctrines panislamiques en Tunisie ou dans les autres contrées de religion musulmane placées sous notre domination ou situées dans notre sphère d'influence.

Donner succinctement tous autres renseignements susceptibles de fixer le Gouvernement sur l'intérêt que nous aurions à être tenus exactement au courant des agissements qui pourraient être provoqués par les Directeurs et agents de la confrérie des Chadelia-Madania de la Tripolitaine en vue d'atténuer leur action panislamique en faveur du Sultan de Constantinople, ou le cas échéant, de les intéresser à favoriser l'influence française dans le monde musulman.

Réponses :

Les Chadelia entretiennent à peu de frais de minables Dervicheries à Charian, Meselata, Mesurata et Ghadamès. D'après mes renseignements cette confrérie n'a que peu d'adhérents en Tripolitaine et n'y exerce qu'une très mince influence. J'ignore si son action est plus puissante et plus étendue en Egypte. Les Madania au contraire, dont le chef spirituel et politique Cheik Dhaffer chapelain du Sultan Abd ul Hamid réside à Constantinople, sont assez actifs en Tripolitaine où ils possèdent de petites zaouias à Tripoli et banlieue, à Zaouia Gharbia, à Tabour, Bou Yamail, Zouara, dans le Djebel Tripolitain, à Essahal, Zliten, Soulhaq, Ecchatiah el Fouqui région d'Echaatia, à El Gardah Est d'Agar, Mahrougah Ouest d'Agar, à Agar région de Chyaati, à Echchatya région de Morzouk et à Ghadamès.

Toutes les confréries ont recours aux mêmes procédés de propagande en vue d'arriver aux fins que l'Islam s'est toujours proposées c'est-à-dire l'anéantissement des étrangers envahisseurs. C'est uniquement par des récits de miracles et des prédictions de victoire finale sur la chrétienté qu'elles exaltent les populations ignorantes de l'Afrique. Mais leur charlatanisme n'arrive pas toujours à prévaloir contre la réalité des faits. Ainsi en 1882-83 lorsque je gérais ce Consulat Général plusieurs Grands Chefs Tunisiens qui venaient me voir ouvertement ont, sur mes conseils et mes assurances que leurs droits seraient respectés, cessé, leur exode et sont rentrés en Tunisie tant à bord de nos paquebots que par la voie de terre avec leurs tribus formant une masse de plus de cent mille âmes, en dépit des exhortations et des

menaces de Si Hamza Agent Panislamique du Sultan, frère de Cheik Dhaffer Chapelain d'Abd el Hamid et chef de la confrérie des Madania; en dépit aussi des subsides et des belles promesses du Gouvernement Ottoman. Tout musulmans qu'ils étaient ces chefs ont trouvé les avantages matériels que nous leur offrons plus appréciables que les délices de vie future dont Ottomans et Chiouk faisaient miroiter le brillant à leurs yeux.

Les Cercles politico-religieux Mahométans de Tripoli de Barbarie n'ont pas d'organe officiel au service de leurs idées et de leur propagande. Tous les projets, toutes les combinaisons ayant pour but de combattre l'expansion des Puissances Européennes en pays Mahométan et en particulier l'oeuvre de pénétration de la France en Afrique s'élaborent et se trame dans l'ombre entre Arabes, Soudanais et Turcs. Non pas que les Arabes de Tripolitaine se montrent satisfaits de l'administration Ottomane et professent un grand respect pour sa science et son équité, mais le Sultan est à leurs yeux le Khalife, le Chef de la religion. C'est à ce titre qu'ils le vénèrent et lui obéissent et ils ne chercheraient pas à intriguer contre lui et son Gouvernement en vue de s'en détacher pour se placer sous l'autorité d'un Gouvernement Européen quelconque. Et de tout temps depuis la reprise de sa domination en Tripolitaine et Cyrénaïque la Sublime Porte a su maintenir ces sentiments chez les Arabes de ces deux Provinces en se servant de l'autorité de personnages indigènes influents auxquels elle donne titres et pensions. C'est par leur entremise qu'elle correspond avec les Sultans du Wadai, le Cheik Senoussi et autres chefs des régions africaines, c'est à eux qu'elle s'adresse pour leur envoyer des messages secrets et leur faire tenir des présents. À leur tour ces personnages disposent, on peut le dire sans crainte d'exagérer, de tous les Arabes et Nègres de la contrée pour les aider dans leur desseins. En un mot le Gouvernement Ottoman se fait une arme contre l'Europe du fanatisme musulman et il s'applique à le rendre irréductible. Jusqu'ici les efforts de cette vaste association politicoreligieuse qui fonctionne sous le haut patronage du Sultan et sous la direction du Cheik Islam et du Cherif de la Mecque pour réagir contre les idées de progrès et la pénétration des Européens en Afrique n'ont pas donné de résultats appréciables. Les rivalités, les jalousies, les appétits vulgaires la travaillent et la minent de telle sorte qu'elle n'a pas encore été capable de combiner un plan d'ensemble ni de préparer les moyens pour l'exécuter avec continuité, intelligence et énergie. Les diverses Confréries vivent plutôt à l'écart les unes des autres et leurs affiliés se rangent à cet exemple. Ce sont, au fond, autant de cénacles qui s'excluent. Le monde musulman d'Afrique aurait-il assez de ressort pour

se hausser à la hauteur des circonstances maintenant que l'heure du danger pressant a sonné pour l'Islam en Afrique et que le Sultan Kalife Abd ul Hamid voit choir une à une toutes ses illusions Panislamiques, rien n'est moins probable étant données l'apathie et l'incohérence Africaines et Ottomanes. Mais les petites intrigues, les excitations, les attaques décousues qui troublent l'ordre et émoussent la confiance qu'il faut que nous inspirions à toutes ces populations primitives et simplistes continueront comme par le passé tant que nous ne nous serons pas vigoureusement affirmés dans ces régions et que nous n'aurons pas montré notre volonté ferme d'y être les seuls maîtres respectés et incontestés. Certes nous avons énormément fait pour le prestige français et pour asseoir notre influence dans le Centre Africain en détruisant de fond en comble la fortune militaire de Rabah, en effectuant victorieusement la traversée de la région saharienne et en occupant Zinder. Mais ce n'est peut être pas assez encore, car le prestige du Cheik Senoussi et la foi des Africains dans l'inviolabilité du Ouadai demeurent intacts. Aussi semble-t-il essentiel et urgent de ne pas laisser le temps aux Confréries musulmanes qui se sentent profondément atteintes dans leur influence morale et dans leur existence matérielle par la perspective de notre pénétration dans ces contrées de pétrir à leur idée les populations nègres dont le caractère est si maléable, de les fanatiser et de les organiser contre nous. Sous l'influence du Cheik Senoussi le Ouadai nous opposera peut être quelque résistance, mais ce pays est riche, fertile et sain; l'eau s'y rencontre partout. Une forte expédition pourrait donc y évoluer et y prendre position aisément et le Sultan qui y règne ainsi que les chefs dont il est entouré se résigneraient bien vite à nous traiter sur un pied amical et à accepter notre protectorat le jour où ils auraient compris que nous sommes les plus forts, que notre véritable but est de commercer avec eux et qu'il rentre dans nos intentions de respecter leur religion, leur usages et leur droits. Et c'est parce que le Ouadai est aux yeux des indigènes du Centre africain l'Etat le plus important de ces contrées, parce qu'il est considéré par eux comme inviolable en raison de la protection d'essence divine dont il est couvert par le Cheik Senoussi qu'il conviendrait tout d'abord de nous y imposer militairement. La bienveillance et l'action politique viendraient ensuite se greffer à cette action militaire. De même les populations du Kanem, de Kaouar-Bilma ainsi que les Touaregs s'inclineraient respectueusement devant notre autorité lorsque celle-ci se serait manifestée hautement, et ni les prédications des Confréries, ni leurs promesses, ni leurs prédictions ne prévaudraient contre ce fait matériel. A propos de l'action

ottomane et de celle des Confréries, n'avons nous pas l'exemple des 200.000 Tunisiens réfugiés en Tripolitaine qui en 1882-83 ont déserté le camp de l'Islam en dépit de l'Emissaire du Sultan, «Si Hamza» et ont préféré rentrer en Tunisie pour se placer sous notre égide.

Toutes les contrées devenues nôtres à la suite de l'accord Franco-Anglais du 21 Mars 1899 sont exploitables d'après ce que relatent les explorateurs, mais pour les faire exploiter par les indigènes sous notre direction il est indispensable de leur donner la sécurité et d'assurer leur développement progressif grâce à un régime d'ordre garantissant les intérêts matériels et moraux de tous. Et ce résultat ne saurait être obtenu que par l'occupation de points stratégiques. En ce qui regarde la route des caravanes ces points sont Zinder, Kaouar-Bilma, un point à choisir en face de Ghat (un caravanier Redjeb el Kodja a signalé la région entre une localité nommée Aghir et la localité Turque de Ghat comme offrant de l'eau en abondance) et Remassenin où nous sommes déjà installés. Dans ces conditions de surveillance étroite, toujours sous le regard vigilant de nos officiers et de nos administrateurs, contrecarrées par les Confréries qui nous sont favorables, les Confréries hostiles ne pourraient plus exercer comme par le passé leur influence néfaste sur ces populations primitives, le Gouvernement Ottoman comprendrait qu'il est désormais inutile de persister dans son système d'intrigues et nous serions en mesure d'empêcher la formation de ces clans guerriers et fanatiques qui ont surgi successivement depuis trente ans dans le Centre de l'Afrique et ont désolé cette contrée. Grâce à cette chaîne interrompue de postes fortifiés nous serions les maîtres absolus du pays, et nous parviendrions, on peut le croire, si nos négociants font preuve d'initiative non seulement à faire revivre à notre profit le commerce caravanier avec la région du Tchad mais encore à lui donner un développement important²⁹. Et la réalisation des grandes conceptions telles que celle de la construction de lignes ferrées pourrait venir après cette expérience et lorsque la nécessité en serait évidente.

Signé : Lalau

Consul Général de France

à Tripoli de Barbarie le 12 Février 1902.

²⁹ But visé par le Gouvernement Général de l'Algérie et par le Gouvernement du Protectorat en Tunisie.

VESİKA-III.

Siyasî İdare
Sınıflama

Seri : B, Karton : 80, Dosya : 3.

Şazeliye-Medeniye müslüman tarikatı vasıtasıyla İstanbul Sultan'ının yaptığı panislâmik harekete dair siyasî istihbarat.

Sorular :

Tunus'taki Şazeliye-Medeniye tarikatının dinî ve siyasî rolü ve ehemmiyeti hakkında mümkün mertebe tafsilâtlı bir muhtıranın yapılması rica olunur.

Bilhassa, Sfaks Zaviyesinin Şeyhi, İstanbul'da ikâmet eden idareci rolündeki Büyük Başkan'ın tesiri altında kalıyor mu? Hükümette, çok sayıda müridi var mı? Cezayir, Libya ve Ghadamès'teki mensuplarıyla temas kuruyorlar mı?

Şazeliye-Medeniye tarikatının toplandıkları diğer yerleri belirtiniz. Onları idare edenlerin siyasî ehemmiyetini ve değerini ve isimlerini belirtiniz.

İslâm Dünyasında Fransız tesirini çoğaltmaya yöneltmek için ve Hükümet'in, Tunus'taki Medeniye tarikatının şeyhleri tarafından teşvik edilebilecek olan hareketlerin ehemmiyetinden haberdar olmakla elde edeceğimiz menfaatin tesbiti için lüzumlu diğer bütün malûmatı kısaca veriniz.

Cevaplar :

Bu tarikatın en itibarlı sayılan şahsiyeti, Sid Muhammed el Tahir b. Ahmed b. Abd el Varis, bu tarikatın Tunus'a nasıl girdiğini, aşağıda geleceği gibi anlattı.

«Bu tarikat, Fas bölgesinde, el Gavs el ekber namı altında tanınan ceddım Sidi Abd el Varis tarafından kuruldu.

«Babam Ahmed, hac farızasını yerine getirmek için Fas'tan hareketle Mukaddes yerlere gittiğinde Mekke'de Fas'ın Mevla El Arabi heyeti mucibince, Mekke Dergaviyalarının başında bulunan, anne tarafından ceddım olan Şeyh Sidi Muhammed b. Hamza Ca'fer el Medini ile buluştu.

«Babam, Mekke'de bir çok sene kaldıktan sonra Trablusgarb'a gitti

ve orada evlendi. Ve hemen sonra, genç hanımıyla, Tunus'a gelip yerleşti ve tarikat için çok sayıda mürid topladı» (Hicrî 1259).

Bundan sonra, birbirinin arkasından, onun gayretiyle, onun tedrisini tebliğ için on bir tekke kuruldu ki adları şöyledir :

Tunus'ta bir zaviye.

Suse'de bir zaviye.

Sfaks'ta bir zaviye.

Teburba'ya 2 klm. uzaklıkta (Cebel Miana)'da bir zaviye.

Beja Kıyadetinde (Ayn Kasr Hadid'de) bir zaviye.

Beni Mazon kabilesinde iki zaviye : biri Sidi Ebu Haris, diğeri de Od b. Mulahem'e aittir.

Kasra'da bir zaviye (Maktar'ın sivil kontrolü).

(Ayn Male'ye yakın olan) Matavr Kıyadetinde, Mogod kabilesinde bir zaviye.

Binzert Kıyadetinde bir zaviye (D'ouaouda)³⁰.

Zagvan'da (Sidi Saad)'da bir zaviye.

Bunlara dört toplantı yerini de ilâve etmek lâzımdır :

1— Beja Kıyadetindeki zaviye.

2— Khoumir'in evinde.

3— Zegalma kabilesi hudutlarına yakın olan Mecer kıyadetinde.

4— Tozem'de.

Sidi Ahmed b. Abd el Vares'in, şeyh ve dervişlere değer vermeyen ve Bey³¹ Muhammed Sadık'ın Başbakanı olan Mustafa Haznedar'ın üzerinde nüfuzu vardı. Sahilin isyancıları olan Huarmirler (1864) ve Prenis el Abdel'in (1867) üzerine kuvvetler gönderildiğinde, o, Sidi Ahmed'i kuvvetleriyle gönderdiyse de, her tarafta tüfekle karşılandı.

Onun büyük oğlu, Sid Muhammed el Tahar, Tunus Zaviyesinin hâl-i hazırdaki şeyhidir. Bununla beraber Beylik, onun bu ünvan altında tanınması için bir ferman çıkarmamıştır. Ve onun 5 Rebiü'l-evvel 1289 tarihinde babasından aldığı icazetten başka bir ünvanı olmayıp, bizzat babasının da Sid Muhammed Hamza Ca'fer'den aldığı icazetten başka bir şeyi yoktu.

Sid Muhammed el Tahar, Tunus'taki diğer Medeniye zaviyelerinin şeyhleri veya mukaddemleri üzerinde bir üstünlük iddia etmektedir ki bu,

30 «D'ouaouda» kelimesinden murad ne olduğu anlaşılamamıştır.

31 Bey, Tunus ve Cezayir'i idare eden şahıslara denirdi.

çok az kabul edilen bir şeydir. Onun bizzat Tunus'ta Si Sadık es-Sahravî³² adında bir rakibi vardır. O, iki kardeşi, Belkasım ile İzzeddin ve İstanbul Şeyhi Ca'ferle dargın vaziyettedir. Bu yabancı ailenin kolları, onun itibarını yıkarak, propagandasını âkim kılmışlardır.

Aynı şekilde, Tunus'un Medenîleri (Medenî tarikatı mensupları), Kadiriye, Şazeliye ve Rahmaniye gibi büyük müslüman tarikatlarının gözünde, bu tarikat, ehemmiyetsiz bir ekalliyet teşkil etmektedir.

Tunus şehri ve civarında, aralarında, Faslıların ve Gadamelilerin de bulunduğu yetmiş medeniye³³ vardır.

Diğer tarikatlar etrafında toplananlara gelince; bunların gerçek sayısını bilemeyeceğiz. Fakat bunların sayısını iki yüz ellinin üzerine çıkarmak, hakikatın dışına çıkmak demektir. Sfaks zaviyesindekilerin yirmi kadar olduğunu biliyoruz ki bu, müreffeh bir zaviye olmaktan uzaktır.

Yalnız Maktar Müfettişinin istatistiklerine göre -ki Kesra Zaviyesi bunun içine girmektedir-, Od Ayar, Od Avun ve Kesra Halifelğinde, Medeniyelerin sayısı 1302 ye çıkarıldığı doğrudur. Fakat öyle görülüyor ki bu hesapta, Medeniyeler ile Şazeliler birbirlerine karıştırılmıştır, ve bu sayının %95 i Şazelilerdir.

Güney Tunus'ta Medenîler sadece isim olarak bilinmektedir. -Nefzaoua-Cerid-Gabes-Gafsa-. Bu, Kayravan'da da aynı şekildedir. Grombalia, Kef ve Talâ taraflarında bunlar bilinmemektedir.

Teburba Kıyadetiindeki zaviye, Sid Belkasem b. Ahmed b. Abd el Varis'in manevî idaresi altındadır. Onun dayısı, ona resmî bir tevcih kazandırmak istediye de, kendisine bu tevcih verilmemiştir. Çünkü Bey'in Hükümeti yerli tarikatları her türlü yabancı tesirden kurtarmayı kendine prensip edinmişti.

Beja Kıyadetiindeki zaviye Sid Belkasem'in kardeşi Sid İzzeddin'e aittir, fakat bu başka bir anneden olduğu için, Ca'fer ailesine yabancıdır.

Ebu Haris zaviyesi ise bunların yeğeni olan Sid Ahmed b. el Hac el Arabî'ye aittir.

Sfaks zaviyesi, tarikatın mukaddemi olan Si Muhammed b. Abd Allah er-Rezkî tarafından idare edilmektedir. Bu, dinî görevlerini ifadan ziyade,

32 Si Sadık, ipek dokuyucusu olan bir Tunusludur. O, şeyhlik tesbihini; General Hayrettin'i Tunus'ta görmek için gelen İstanbul Şeyhi Ca'fer'in elinden devralmıştır. Müridleri takriben on kadardır. O, bu müridlerini Sidi el Hal-favi zaviyesinde toplamaktadır. (Metinde geçen dip notudur).

33 Bu medeniye'lerin, zaviye mi, mürid mi oldukları, tasrih edilmemiştir.

ticarete vaktini veren bir tüccardır. O , her türlü «dinî tebliğ» fikrine sırt çevirmiştir.

Zagvan zaviyesi, hareketli ve endişeli bir şahıs olup, Mekke'ye gidip yerleşen Si El Hac Tahar b. el Hac Saad et-Tebbanî tarafından idare ediliyordu ki, yerine kimse geçirilmemiştir.

Kendi hallerine bırakılmış olan müritler de çok az toplanmakta ve bu toplantılarına çok az kişi iştirak etmektedir.

Yukarıda adları geçen Medeniye zaviyelerine ait diğer toplantı yerlerinin başında mukaddemlerden başka kimse olmadığından ve bunlar da itibarsız olduklarından, isimlerini zikr etmede bir fayda mülâhaza etmedik.

Yukarıda geçen bilgilerden şu netice çıkıyor ki, yeni teşekkül eden Medeniye tarikatı Tunus'ta çok az gelişmiştir; ve o, inkişaf edeceği yerde, inkişaf etmektedir. Bu tarikata mensup olan çeşitli guruplar, müşterek bir idareden mahrum olduklarından, aralarında hiç bir bağ mevcut değildir. Bu tarikatın şeyhlerinin, verimli bir şekilde bizimle mücadele edecek durumları yoktur, ve ne şekilde olursa olsun, bizim nüfuzumuzu müslüman memleketlerinde artıracak bir durumları da yoktur.

Belkasem b. Abd el Varis, medenî olarak değil, fakat Tunus Cemiyetindeki alâkaları dolayısıyla, Sultan'ın Şeyhi'ne ulaklık yapabilir. Bunun, siyasi bir rol oynamaya müsait olduğunu, hiç bir şey garanti edemez. Şayet bir gün o, kendini siyasete kaptıracak olursa, daha evvelden onu ihbar etmiş olan kardeşi Sid Muhammed ve Taher, bunu bize haber vermekte kusur yapmayacaklardır³⁴.

VESİKA III'ün Fransızca olan asıl metni :

DIRECTION POLITIQUE
CLASSEMENT

Série : B, Carton : 80, Dossier : 3.

Renseignements politiques sur l'action panislamique du Sultan de Constantinople par l'intermédiaire de la confrérie religieuse musulmane des Chadelia-Madania.

34 Bu son cümle, Osmanlı Sultanı lehine çalışma ihtimali olan bir tarikat şeyhinin kardeşlerinin, Fransızlar tarafından nasıl elde edildiklerini göstermektedir.

Demandes :

Prière de faire établir une notice aussi détaillée que possible, sur l'importance, le rôle politique et religieux de la Confrérie des Chadelia-Madania, en Tunisie.

Le Cheikh de la Zaouia de Sfax notamment, subit-il l'influence du Grand Maître de l'Ordre en résidence à Constantinople. A-t-il de nombreux adeptes dans la Régence. Entretient-il des relations avec ses adhérents de l'Algérie, de la Tripolitaine et de Ghadamès.

Enumérer les autres lieux de réunion des Chadelia-Madania. Indiquer les noms, qualité et l'importance politique de ceux qui les dirigent.

Donner succinctement tous autres renseignements susceptible de fixer le Gouvernement sur l'intérêt que nous aurions à être tenus au courant de l'importance et des agissements des chefs de la Confrérie des Madania en Tunisie en vue d'atténuer leur action quand elle se manifeste hostile ou, le cas échéant de les intéresser à favoriser l'influence française dans le monde musulman.

Réponses :

Sid Mohamed Er Tahar ben Ahmed ben Abd el Ouarets qui est ici la personnalité la plus en vue de l'Ordre des Madania, raconte ainsi qu'il suit comment cette confrérie s'est introduite en Tunisie.

«Elle a été fondée», dit-il, «par mon aieul Sidi Abd el Ouarets, connu dans la province de Fez, sous le nom d'El Ghouts el Akbar.

«Mon-père Ahmed étant parti de Fez pour accomplir son pèlerinage aux lieux Saints, trouva à son arrivée à la Mecque, le Cheikh Sidi Mohammed ben «Hamza D'afer el Medihi, mon aieul maternel, à la tête des Dergaouia de la «Mecque en vertu d'une délégation de Mouley El Arbi, de Fez.

«Mon père, après avoir passé plusieurs années à la Mecque se rendit à «Tripoli où il se maria. Il vint, presque aussitôt après avec sa jeune femme, «se fixer à Tunis, où il recruta pour la confrérie, de nombreux adeptes» (1259 de l'hégire).

On vit alors se former successivement, sous son inspiration, onze établissements destinés à propager son enseignement savoir :

Une Zaouia à Tunis.

Une ——— à Sousse.

Une ——— à Sfax.

Une ——— à 2 kil. de Tebourba (Djebel-Miana).

- Une — dans le Caidat de Béja (à Ain Gacer Hadid).
 Deux — dans la tribu des Beni Mazon, l'une à Sidi bou Haris, l'autre aux Od ben Moulahem.
 Une — à la Kesra (Contrôle civil de Maktar).
 Une — dans la tribu des Mogod Caidat de Mateur (près d'Ain Malah).
 Une — dans le Caidat de Bizerte (D'ouaouda).
 Une — à Zaghouan (Sidi Saad).
 Il faut y ajouter quatre lieux de réunion :
- 1— à Zaouiet, dans le Caidat de Béja,
  - 2— Chez les Khoumir,
  - 3— Dans le Caidat des Medjer près du territoire de la tribu des Zeghalma,
  - 4— à Tozem.

Sid Ahmed ben Abd el Ouarets exerçait de l'ascendant sur le premier Ministre du bey Mohamed Sadok, Mustafa Khaznadar, auprès duquel marabouts et derviches étaient ehcrédit. Des expéditions ayant été successivement dirigées contre les Khoirmirs les insurgés du Sahel (1864) et le Prince el Adel (1867), il fit partir Sid Ahmed avec les troupes mais partout il fut reçu à coups de fusil.

Son fils aîné Sid Mohammed el Tahar est le chef actuel de la Zaouia de Tunis. Toutefois il n'est point reconnu en cette qualité par décret beylical et n'a d'autre titre qu'une idjaza de son père datée du 5 Rebia el Aouel 1289, qui lui même n'en avait d'autre qu'une de Sid Mohammed Hamza D'afer.

Sid Mohammed el Tahar s'attribue sur les cheikhs ou les Mokadems des autres Zaouia. Medania de Tunisie une suprématie que bien peu acceptent. A Tunis même, il a un compétiteur dans la personne de Sid Çadoq es Sahraoui. Il est brouillé avec ses deux frères Belgacem et Az ed Din, ainsi qu'avec le cheikh D'afer de Constantinople. Les divisions de cette famille étrangère, en ruinant sa considération, ont rendu sa propagande stérile.

Aussi les Medania de Tunisie ne forment-ils qu'une insignifiante minorité au regard des grandes confréries musulmanes : Quadria, Chadlia, Rahmania.

On compte soixante dix Medania dans la ville de Tunis et sa banlieue, parmi lesquels des marocains et des gens de Ghadamès.

Quant à ceux qui sont groupés autour des autres établissements, on ne saurait en évaluer le nombre avec une exactitude rigoureuse, mais en l'éva-

luant à deux cent cinquante on est au dessus de la réalité. Nous savons qu'il est de vingt pour la Zaouia de Sfax qui cependant passe à distance pour être un établissement très prospère.

Il est vrai que les seules statistiques du Contrôle de Maktar, dans lequel se trouve la Zaouia de la Kesra, font ressortir à 1302 le nombre des Medania des Od Ayar, des Od Aoun et du Khalifalik de la Kesra, mais il est manifeste qu'elles confondent les Chadlia proprement dits avec les Medania et que les premiers entrent dans le calcul pour plus de 95 %.

Les Medania ne sont connus que de nom dans le Sud Tunisien. -Nefzaoua-Djerid-Gabès-Gafsa-. Il en est de même à Kairouan. On les ignore dans les contrôles de Grombalia, du Kef et de Tala.

La Zaouia du Caidat de Tebourba est sous l'autorité spirituelle de Sid Belgacem ben Ahmed ben Abd el Ouarets. Son Oncle maternel avait sollicité pour lui l'investiture officielle; elle lui a été refusée parce que de tout temps le Gouvernement du Bey s'est attaché à soustraire les confréries locales à toute influence extérieure.

La Zaouia du Caidat de Béja appartient à Sid Az ed Din, frère du précédent, mais d'une autre mère et par conséquent étranger à la famille D'afer.

Celle de bou Haris est à leur cousin Sid Ahmed ben el Hadj el Arbi.

Celle de Sfax est dirigée par Si Mohammed ben Abd Allah er Rezqui, mokaddem de l'Ordre. C'est un marchand qui donne plus de temps à son commerce qu'à l'exercice de ses fonctions religieuses. Il a renoncé à toute idée de prosélytisme.

La Zaouia de Zaghouan était administrée par Si El Hadj Saad et Tebbani, personnage remuant, esprit inquiet qui est allé s'établir à la Mecque et n'a pas été remplacés.

Les adeptes Livrés à eux-mêmes n'ont plus que des réunions espacées et peu suivies.

A la tête des autres Zaouias Medania et dans les lieux de réunion cités plus haut, on ne trouve que des mukaddems du pays qui ne présentent aucune surface et dont il est sans intérêt de citer les noms.

Des renseignements qui précèdent se dégagent cette conclusion que la confrérie de récente formation des Medania a pris peu de développement en Tunisie; qu'au lieu d'y progresser elle est en décadence; que ses divers groupes échappent à une direction commune et n'ont pour ainsi dire entre eux aucun lien; que leurs chefs ne sont pas en situation d'agir utilement

contre nous et encore moins de favoriser, en quoi que ce soit, notre influence en pays musulman.

Ce n'est pas en tant que Medani mais par ses relations dans la Société Tunisienne que Si Belgacem ben Abd el Ouarets pourrait servir d'emissaire au Chapelain du Sultan. Rien n'autorise à penser qu'il soit disposé à jouer un rôle politique. S'il devait un jour s'y laisser entraîner, son frère Sid Mohammed et Tahar, qui l'a déjà dénoncé à tort, ne manqueroit pas de revenir à la charge et de nous avertir.

VESİKA-IV.

Siyasî İdare

1902

SINIFLAMA

Seri : B, Karton : 80, Dosya : 3.

I

Sultan Abdülhamid'in panislâmist şefi Muhammed Zafir'in bütün sadakatine rağmen, Bingazi'de Medeniye tarikatının panislâmik yönden olan hareketi, hiç bir şekilde kendini göstermemiştir. Bu tarikat, Sultan'ın, lüzum-u halinde, yabancı bir istilâya karşı mücadele edebilecek düzenli bir ordu kurmak gayesi ile çıkardığı fermanın hükümlerine uyup, askerlik yapmak istemeyen Cyrenaique halkını itaata sevk etmek için hiç bir teşebbüste bulunmamıştır.

II

Medeniye tarikatının Bingazi'de zaviyeleri ve Bingazi'ye yaya olarak 7 saat süren bir merkezleri vardır. Derna'da, Jektabya'da da birer vaziye vardır. Jhadan, Ghat, Fizan, Sornu ve Vadai'de de başka zaviyeleri vardır. Fakat buna rağmen bu tarikat, Bingazi ve Vadai arasındaki ve Senusîlerin sıkı kontrolü altında kalan kervan yolu üzerinde hiç bir tesirleri yoktur.

Senusî ve Medeniye tarikatlarının birleştirilmeleri için bazı teşebbüsler yapıldı, fakat bu teşebbüsler bir sonuç vermedi ve her iki tarikat tamamen birbirinden ayrı kaldılar. Ve bu birleşmenin müteşebbislerinden biri olan Sidi el Beşir, dört beş aydan beri Mistrata'ya çekilmiş, ve orada....³⁵ yaşıyor.

35 Bu cümledeki bir kelime okunamamıştır.

Şayet Trablusgarb'taki Fransa Umumî Konsolosluğu, mahîr bir aracıya sahip olabilirse, belki *para vasıtasıyla* bunu (Sidi el Beşir'i) istihbarat ajanı olarak kullanabiliriz.

III

Panislâmizm, bazı hallerde ve bazı müslüman gurupları arasında kâfire karşı kullanılan bir nefret ve tahrik vasıtası olarak kabul edilebilir; fakat bu, gayesi belli, ve devamlı bir idaresi olan siyasî bir sistem değildir. Böyle bir teşkilâtlanmanın rüyası, nüfuzlu şeyhlerin sadakatini kazanmasını bilen Sultan'ın zihnini işgal etti, fakat onun bir neticeye varması, şüpheli gibi görünüyor. Filhakika, müslüman tarikatları, birbirlerine karşı olmaksızın, aralarında bir ittihad da yoktur. Bu tarikatlar inkişaf ettikçe, dağılıyorlar ve eski asıllarından bir şey muhafaza etmeksizin, yeni tarikatlar kuruyorlar. Üstelik, tarikatların tesir gücünden kıskanan ulema ve şurefa, bu tarikatlarla daima mücadele etmişlerdir. Şu halde Avrupa medeniyeti, bugüne kadar hareketleri tecrid edilmiş olan ve aralarında hiç bir bağ bulunmayan bu tarikatların birliğinden yılmamalıdır³⁶.

Sultanların³⁷ Halifesine gelince: Arabistan'da, Suriye'de ve Kuzey Afrika'da, Arap kanından olan milletler Halife'yi ancak korkularından kabul etmişlerdir³⁸. Yemen'de ve bilhassa Hicaz'da isyan, mahallileşmiş bir vaziyet arz ediyor, ve artık Türkler, şehirlerin dışında kalan yerlerde hüküm sürmüyorlar. Fakat şurası muhakkaktır ki Mekke'nin büyük Şerif'i'nin Arabistan kabileleri üzerinde nüfuzu vardır. Ve Şerif'in kendisi de onu tayin eden Sultan'm şahsının emrindedir. Fakat onun, göçebe halkın gözündeki kuvvet ve hükmü, mevcut şeylere düşmanlığından ileri geliyor. Suriye'den Mekke'ye bir demiryolu inşaatını kapsayan panislâmik proje de, gerçekleştirilemeyecek bir ütopyadır³⁹. Bu projenin ele alındığı şartlar ve Osmanlıların

36 Yukarıdaki cümleden de anlaşılacağı üzere, Afrika'yı sömürmek isteyen, yalnız Fransa değil, tüm Avrupa Medeniyetidir.

37 Sultan tabiri, Afrika'daki küçük devletlerin reisleri için kullanılıyor. Halife ise, Osmanlı Halifesi idi.

38 Halbuki 19. asırda böyle bir korku mevzubahis değildir. Şayet olsaydı, Halife, oraları tarikat şeyhleri ile değil, askerle idare ederdi. Üstelik, Kuzey Afrika'nın çoğu 1881 den itibaren Fransızların işgali altındaydı. Fransız işgalinde olan bir yerin insanları, Osmanlı Halife'sinden niçin korksunlar?

39 Halbuki ütopya sayılan bu projenin büyük bir kısmı gerçekleştirilmiştir.

kendi kaynaklarıyla böyle mühim bir eserin yapımına geçip bunu işletme iktidarından mahrum olduğu düşünülürse, bu daha iyi anlaşılır. Türklerin Yunanlılara karşı kazandıkları zaferler, tüm İslâm Âleminde büyük bir yankı uyandırdı, Fas'tan İran'a, Hindistan'a kadar... Fakat müslüman halkların sempatisi, sık sık onların muhalifi olan Türklere değil, ezeli düşman olan Hristiyanları yenen mü'minlere karşıdır.

VESİKA-IV'ün Fransızca olan aslının metni :

DIRECTION POLITIQUE
CLASSEMENT

1902

Série : B, Carton : 80, Dossier : 3.

I

L'action de la Confrérie des Madania, au point de vue panislamique ne s'est manifestée dans ces derniers temps, d'aucune façon, dans se Sanjak de Benghasi. Malgré le devouement de Mohammed Zafer, son chef panislamique d'Abdul Hamid. Cette confrérie n'a fait aucune tentative pour amener les populations de la Cyrnaïque rebelles à tout service militaire à se soumettre aux prescriptions que le Sultan avait édictées en vue d'organiser une milice régulière capable de lutter le cas échéant, contre une invasion étrangère.

II

La confrérie des Madania possède des zaouias à Benghasi, une centre à 7 heures de marche de cette ville. Une à Derna et entre le Jectabia et... D'autres existaient également à Jhadans, à Ghat, au Fezzan au Sornon et au Wadai. Pourtant cette confrérie n'exercerait aucune influence sur la route des caravans entre Benghasi et le Wadai, qui reste sous le contrôle exclusif des Senoussi.

Des tantatives furent faites pour operer une fusion entre les deux confréries des Senoussi et des Madania, mais elles échouèrent et les deux confréries sont restées complètement distinctes. Un des promoteur de cette fusion, le Sidi El Bechir s'est retiré depuis quatre ou cinq mois à Mistrata et y vie dans un état..... On pourrait peut être à prix d'argent, de servir de

lui comme agent d'information, si le Consulat Général de France à Tripoli pouvait disposer d'un intermédiaire habile à Mistrata.

III

Le panislabisme peut être considéré comme un moyen de haine et d'excitation dans certaines circonstances et dans un certain rayon du croyant musulman contre l'infidèle : Il ne saurait constituer cependant un système politique ayant un but défini et une direction continue. Le rêve d'une telle organisation a pu hanté l'esprit du Sultan qui a su se concilier le dévouement de cheikhs influents. Mais il semble douteux qu'il puisse aboutir. Les confréries musulmanes, en effet, sans être opposées les unes aux autres, manquent de cohésion et à mesure qu'elles se développent, s'émiettent et forment d'autres confréries qui ne conservent rien des liens primitifs de leur origine. De plus les Ulemas et les Chofras ont toujours combattu les confréries dont ils jalourent l'influence. La civilisation européenne ne doit donc pas redouter la réunion en faisceau de ces confréries dont l'action, jusqu'à nos jours, est restée isolée et sans liens entre elles.

En ce qui concerne le Khalifat des Sultans, les populations de sang arabe en Arabie, en Syrie et dans l'Afrique septentrionale ne l'ont reconnu que par contrainte. Dans le Yemen, le Hedjaz notamment, la revolte est à l'état endémique et le Turc ne règne guère en dehors de l'enceinte des villes. Le grand-cherif de la Mecque possède, il est vrai, une certaine autorité morale sur les tribus de l'Arabie et personnellement il est seulement soumis à la personne du Sultan dont il reçoit d'investiture. Mais aux yeux des populations nomades il ne garde son pouvoir et son autorité que parce qu'il passe pour hostile à l'état de choses existantes. Aussi le projet panislamique de construction d'un chemin de fer de Syrie à la Mecque est une utopie irréalisable étant donné les conditions dans lesquelles ce projet a été conçu et l'incapacité du P. ottoman à entreprendre et à exploiter avec ses ressources personnelles une oeuvre aussi considérable. Les victoires des Turcs contre les grecs ont eu un écho dans tout le monde musulman, du Maroc en Perse et jusqu'aux Indes. Mais les sympathies des peuples islamiques se sont plus... .., non aux Turcs dont ils sont souvent les adversaires politiques et les ennemis, mais aux croyants vainqueurs de l'ennemi héréditaire, le chrétien.

201

18 juillet 1912
DP. 110
Propagande pour le front

Théâtre de 1 juillet 1/12
me rechange la
Ag. de la presse
M. de la presse 3

DIREN
M. de la presse 3

notre représentant nous informe
de l'opinion avec leurs questionnaires remis par le
Comité de l'Armée au sujet du dossier principal
concernant musulmans résidents à Constantinople -
Notre représentant croit que l'efficacité de la propagande
particulière est surtout due à l'idée qu'on a toute
la famille que le Sultan est fort. Le moyen le plus
sûr pour détruire sans le moindre prestige des
sultans serait donc de l'amener à reconnaître
notre protectorat sur la Turquie et comme cette
solution est pour le moment irréalisable,
de se contenter de ne pas abandonner aux autorités
locales les familles et les propriétés turques de
l'Empire. Avant le traité de Bardo, le gouvernement
anglais n'était pas intéressé de ses sujets en
Europe, aujourd'hui nos consuls ne
seulement s'occupent de s'occuper du bien-être des
résidents ottomans, mais même les
s'occupent de toutes affaires - les mêmes raisons
en sont à se régler avec les familles musulmanes.
Le moment serait peut-être venu de commencer à s'occuper de
cette pratique, en montrant à ces gens que le Sultan n'est pas leur
seul chef.

DIRECTION POLITIQUE
CLASSIFICATION
N° 13 000 10 000 3

1102

106

I

l'extrémité de la région de
Madania, au point de vue
pour la région de son territoire
dans ce dernier temps, d'un
fait, dans le sandjak de
Ranghas. Malgré le dévouement
de Mohammed Tefar son chef,
cette empire n'a fait aucun
tentative pour amener la
population de la région
soumise à tout service militaire
à se soumettre aux principes
que le Sultan avait établis
en vue d'organiser une unité
régulière capable de lutter
avec succès, contre une
puissance étrangère.

II

La capitale de Madania se trouve
de 2000 à Ranghas, une
autre à 7 heures de marche de
cette ville, une à 3 heures et
entre Adjetabie et Sout.
D'autres se trouvent également
à Phadans, à Ghat, au Poyon
au Bornou et au Wadai. Pourtant
cette empire n'exerceait aucune
influence sur le route de
commerce entre Ranghas et
le Wadai, qui se fait par le
circuit indirect de Senoussi.

Des tentatives furent faites
pour opérer une fusion entre les
deux empires de Senoussi
et de Madania, mais elles

d'achèvement et les deux empires
 sont restés complètement
 détachés. Une des puissances
 de cette partie, le di El Pachis
 s'est retiré depuis quatre ou
 cinq mois à Misrata et y a
 fait un état très grand. On
 pourrait peut-être, à l'aide
 d'argent, le lever de son commandement
 après d'informations, si le
 consulat français de Tripoli
 pouvait disposer
 d'un intermédiaire Kabla
 à Misrata.

III.

Le panislamisme peut être
 considéré comme une machine
 de haine et d'excitation dans
 certaines circonstances et dans un
 certain rayon du croyant
 musulman contre l'infidèle.
 Il ne saurait constituer un
 tant un système politique
 ayant un but défini et
 une direction continue. Une
 telle organisation a pu hâter
 l'aspect de l'action qui a vu
 le conseil, le développement de
 choses influentes, mais il semble
 douteux qu'il puisse aboutir.
 Les empires musulmans, en
 effet, sans être opposés les uns
 aux autres, manquent de
 cohésion et à mesure qu'ils
 se développent, s'émiettent
 et forment d'autres empires
 qui ne conservent rien de
 leurs principes de leur origine.
 De plus, les éléments des Chérifs
 ont toujours combattu les
 empires dont ils jalouxent
 l'influence de civilisation.

